

VARGA ILONA

A PRIKÁZOK AZ OROSZ ÉS SZOVJET TÖRTÉNETI IRODALOMBAN

A feudális államszervezet működésének és fejlődésének kérdései sokat foglalkoztatják a történészeket. A kelet-európai történelmi fejlődés keretén belül az orosz központosított állam kialakulása, a hivatalszervezet kiépülése a progresszív és az általános törvényszerűségeket kifejező vonásokon kívül olyan sajátosságokat is mutat, amelyek más kelet-európai ország történetének hasonló időszakában nem lelhetők fel. Az orosz államfejlődés általánosítható és eltérő vonásaival együtt az egyetemes történet szerves részét alkotja és problémáinak megismerése közelebb visz bennünket a XV—XVII. század összképének kialakításához.

Jelen cikk célja az orosz központosított állam hivatali — prikáz — szervezetével foglalkozó irodalom és dokumentum kiadványok tömegéből némi tájékoztatást adni. Továbbá nagy vonalakban áttekintjük a prikázok kialakulását és működésük fontosabb területeit. Ilyen vizsgálódások hasznosságát talán azzal lehetne indokolni, hogy az orosz hivatalszervezet működéséről magyar nyelven semmilyen összefoglalás nincs, és a tankönyvek — terjedelmükből adódóan is, — csak érintik a problémát.

A bibliográfiai áttekintésben nem térünk ki az ismert történészek összefoglaló műveire, amelyek alkalom szerint a központosított állam hivatalszervezetének kérdéseivel is foglalkoznak, mert ezek általánosan érintik a prikázok működését. Fel kell hívni azonban a figyelmet az Ocserki Isztorii SzSzsZR-nek a XVI—XVII. századi történettel foglalkozó kötetekre, amelyek áttekintést adnak a prikázok megalakulásáról és működéséről.¹

A XIX. század közepétől több, sorozatban kiadott oklevélgyűjtemény található, amelyekben prikázokra vonatkozó dokumentumok is vannak. A sorozatok gazdaságtörténeti vonatkozású aktái esetenként a prikázok anyagát gyűjtik össze.² Az 1903-ban kiadott orosz törvénygyűjtemény

1. *Очерки истории СССР. Период феодализма. Конец XV—начало XVII вв.* М., 1955. стр. 321—328.

Очерки истории СССР. Период феодализма. XVII в. М., 1955. стр. 366—384.

2. *Русская историческая библиотека* тт. I—XXXIX. Спб., 1872—1926. т. 23.: *Дела тайного приказа.*)

Памятники русского права. вып. 1—6. М., 1952—59.

Дворцовые разряды по высочайшему повелению, изданные II-м отделением собственной его императорского величества канцелярии. Спб., 1850.

Акты исторические, собранные и изданные Археографической комиссией. тт. I—V. Спб., 1841—42.

nemcsak az addig megjelent törvénykönyvekről és fontosabb cári rendeletekről ad áttekintést, hanem felsorolja és röviden jellemzi a XVII. századi prikázokat. Egy sorszám hibával 80 prikáz nevét említi (valójában 79-et), de adatai a prikázok létrejöttére és működésére vonatkozóan nem mindig megbízhatóak.³

A prikázokról szóló monográfiák előtt külön kell szólni G. Kotosihin munkájáról Oroszország Alexej Mihajlovics uralkodása idején.⁴ Munkája forrásként és történelmi feldolgozásként egyaránt érdekes. Maga prikázhivatalnok volt és az 1659—1667-es orosz—lengyel háború idején egy követség kíséretében járt Lengyelországban. 1664-ben szökik át Lengyelországba, majd más kitérőkkel Svédországban telepszik meg. Valószínűleg az uralkodó óhajának tesz eleget, mikor munkáját megírja. A könyv fejezetei az államigazgatás különböző területeit tárgyalják a mai olvasó számára is élvezetes nyelven. Foglalkozik a cári család körül kialakult szertartásokkal, elemzi a moszkvai „rendeket” (csin) és a besorolás szempontjait, a rangokat. Foglalkozik a külügyi prikázszal, a cári udvar átszervezésével, a különböző prikázokkal. Harminchat prikáz nevez meg és jellemzi működési területüket. A továbbiakban a városok igazgatásával, a kereskedők, jobbágyok és cári kereskedelem ügyeivel foglalkozik. A mi szempontunkból azért érdekes, mert a XVIII. század második felének hivatalsszervezetéről jó képet ad.

A hivatalsszervezet kérdését tárgyalja még néhány polgári feldolgozás a század elejéről,⁵ bizonyítván, hogy a probléma foglalkoztatta a polgári történészeket is.

A hivatalsszervezet kialakulásáról ad képet A. N. Leont'ev 1961-ben megjelent munkája. A prikázoknak az udvar szervezetében betöltött szerepén kívül speciális munkakörökkel is foglalkozik.⁶ Szerző nem megy túl a XVI. századon és így az apparátus kiteljesedése háttérben marad.

A prikázok kérdésével foglalkozó néhány cikk közül ki kell emelni N. V. Usztjugov munkáját, amely Kafengauz professzor 70. születésnapja alkalmából kiadott gyűjteményes kötetben jelent meg.⁷ Több érdekes, az orosz abszolútizmus kialakulását elemző cikk is említést érdemel a könyvben.

Altalános jellegű problémát érint N. P. Lihacsev terjedelmes feldolgozása a Besorolási Prikáz hivatalnokairól,⁸ és Sz. K. Bogojavlenszkij a XVII. századi prikázok bírósági szervezeteiről.⁹ Utóbbi főleg a tájékozódás, áttekintés és a levéltári munka megkönnyítése miatt jelent komoly segít-

3. *Экзакатель российских законов*. т. I—II., М., 1903.

4. *Котошихин Г. К.* О России в царствование Алексея Михайловича. Спб., 1840.

5. *Леонтьев А. Н.* Образование приказной системы управления в российском государстве. М., 1961.

6. *Дебольский М. Н.* История приказного строя московского государства. Спб., 1901.
Вернер И.И. О времени и причинах образования московских приказов. М., 1905.
Веселовский С. Б. Приказный строй управления московского государства. Киев, 1912.

7. *Абсолютизм в России*. Сб. статей. М., 1964. (Устюгов Н. В. Эволюция приказного строя русского государства в XVII в.

8. *Лихачев Н. П.* Разрядные дьяки XVII века. Спб., 1888.
Загоскин Н. П. Разбор исследования Н. П. Лихачева „Разрядные ... Спб., 1889.

9. *Богоявленский С. К.* Приказные суды XVII в. М., 1946.

séget, mert regisztrálja a XVII. században működő prikázok bíróságait, illetve a bíróságok vezetőinek névsorát.

Említést érdemel még néhány dokumentum-kiadvány és feldolgozás, amely az egyes prikázok működéséről ad számot. Így a Gyógyszerészeti Hivatal,¹⁰ az építési ügyekkel foglalkozó prikáz,¹¹ a Szolgálók Prikáza.¹² Az államszervezetben kiemelkedőbb helyet betöltő Külügyi-¹³ és Besorolási Prikázzal¹⁴ több tanulmány foglalkozik. Külön ki kell emelni a Besorolási Prikáz moszkvai hivatalának anyagából kiadott dokumentumgyűjteményt, amely közel száz esztendő anyagából ad válogatást, — több mint kétezer ügyiratot közöl, amelyek rámutatnak a hivatal sokoldalú tevékenységére.¹⁵ A Titkos Prikázra vonatkozó feldolgozás inkább gazdasági jellegű, nem a tevékenységét értékelő összefoglalás¹⁶ és ugyanígy több udvari prikáz dokumentum anyagát gyűjti össze A. Viktorov.¹⁷ A Szipériai Prikáz történeti és dokumentum feldolgozása ad útmutatást a terület közigazdasági szervezetéről.¹⁸ Ezenkívül néhány kisebb hatáskörű hivatal történeti feldolgozásáról lehet még említést tenni,¹⁹ de ha még azt is számbavesszük, hogy a bibliográfia készítésénél néhány mű elkerülte figyelmünket, a felsorolt irodalom támpontot nyújt ahhoz, hogy képet alkossunk az orosz és a szovjet történetírók dokumentumgyűjtő, rendező és értékelő munkájáról. A második világháború után a szakfolyóiratokban megjelent cikkek mutatják, hogy a szovjet szakembereket foglalkoztatják a központosítás és hivatalszervezet fejlődésének kérdései.

A továbbiakban a történelmi feldolgozások alapján próbálunk képet adni a prikázok szerepéről, fejlődéséről és az anyag feldolgozása során felmerülő néhány problémáról.

10. *Томашевский В. В.* Аптекарский приказ в XVII в. Л., 1952. (автореферат канд. дисс.)
11. *Сперанский А. Н.* Очерки по истории приказа каменных дел Московского государства. М., 1930.
12. *Шумаков С. А.* Экскурсы по истории поместного приказа. М., 1910. *Сторо Сторожев В. Н.* Материалы для истории делопроизводства поместного по Вологодскому уезду в XVII в. вып. 1—2. Спб., 1906.
13. *Белокурв С. А.* О Посольском приказе. М., 1906.
Савва В. И. О посольском приказе в XVI в. Харьков, 1917.
14. *Загоскин М. П.* Столы разрядного приказа по хранившимся в Московском архиве юстиции книгам. Казань, 1879.
Новосельский. Разрядный приказ (XVI—1711.)
Оглоблин Н. Н. Обзорение историко-географических материалов XVII и начала XVIII вв., заключающихся в книгах разрядного приказа. М., 1884.
15. *Акты Московского государства.* Разрядный приказ 1571—1664. тт. I—III. Спб., 1891.
Юшков А. И. Акты XIII—XVII вв., предстваленные в разрядный приказ предствителелям служивых фамилий после отмены местничества. М., 1898.
16. *Белокурв С. А.* Дела тайного приказа. кн. 1—4. Спб., 1907—1926.
17. *Викторов А.* Описание записных книг и бумаг старинных дворцовых приказов. тт. I—II. М., 1877.
18. *Оглоблин Н. Н.* Обзорение столбцов и книг Сибирского приказа. Ч. I—IV. М., 1895—1901.
Кузнецов И. ред. (Исторические акты XVII столетия 1633—1699). Материалы для истории Сибири. Томск, 1890.
19. *Яковлев А. И.* Приказ сбора ратных людей. М., 1917.
Турланд И. Я. Ямская гоньда в Московском государстве до конца XVII века. Ярославль, 1900.

A prikázok helyének, az államszervezetben betöltött szerepének meghatározásához a központosított államszervezet igazgatási feladatokat betöltő intézményeit kell megvizsgálni. Kialakulásuk sorrendjében első a bojár дума, majd a XV. század második felében, a XVI. század folyamán alakulnak ki a különböző prikáz hivatalok és 1549-től hívnak össze zemszkij szoborokat, de ezek nem befolyásolják a prikázok működését.

A *bojár дума* az orosz területeknek Moszkva körül történő egyesítése során alakul ki. Magvát azok az örökbirtokos feudálisok képezik, akik a helyzetet és anyagi érdekeiket felismerve, a moszkvai nagyfejedelem szolgálatába állnak. A nagyfejedelemség területi gyarapodásával a дума létszáma kibővül azokkal a részfejedelmekkel (knyázok), akiknek területe a moszkvai fejedelemség uralma alá került. A volt fejedelmek megtartják családi örökbirtokukat és a nagyfejedelem (1547-től cár) tanácsadóiként a moszkvai nagybirtokosokkal együtt a dumát alkotják. Helyzetük és rangjuk megkülönböztetésére a dumán belül vannak titulált és nem-titulált tagok. Rangsorolásukat a „besorolási füzetek” rögzítik. A dokumentumokban nevük mellett felsorolják még a XVI. század során is a származásuk, eredetük helyét. Például: Knyáz I. F. Msztiszlavsizj a háttérterületről, knyáz Sz. D. Pronszkij Moszkvából, M. R. Jurjev az uralkodótól (azaz az uralkodó emelte bojár rangra, mint ahogy a fenti knyáz fiát, az alsóbb sorolásban szereplő dumai dvorján rangra knyáz F. I. Msztiszlavszkijjé.²⁰ A dumában résztvevő következő csoport az okol'nicsijek, akiknek az eredetével kapcsolatban megoszlanak a vélemények (vsz. a provinciákból származnak), de kevesebb köztük a titulált familia.²¹

A bojár дума létszáma III. Iván uralkodása idején: 13 bojár és 6 okol'nicsij — ezekből 11 titulált familia; III. Vaszilij uralkodása idején 20 bojár, 1 okol'nicsij, — ebből 15 titulált; 1584-ben: 10 bojár, 1 okol'nicsij és 8 dumai dvorján alkotja a dumát, majd a váltakozó uralkodók idején a XVII. század során létszámuk szaporodik és Fjodor Alexandrovics idején 167-re emelkedik.²² A *dumai dvorjánok* képviselői a dumában 1572-től vesznek részt. Szélesebb körben az elnevezés ebben a csoportban Kljucsevszkij szerint a bojár familiáknak a fiait — a bojár cím várományosait — illeti meg, akik az állami adminisztráció területén szolgálnak, egyre szélesedő funkcióval. Ez a kategória kibővül és keveredik a szolgálat alapján felemelkedő, alacsonyabb származásúakkal.²³

Részt vesznek még a дума tanácskozásain és munkájában dumai hivatalnokok (d'jak). Ezek feladatkörének kialakulásáról, eredetéről megoszlik a történészek véleménye. A hivatalnokok szerepére a prikázok tárgyalása során még visszatérünk, itt csak Platonov álláspontját ismer-tetjük, aki több történésszel vitatkozva a dumai hivatalnokok munkakörének kialakulását az opricsnyina kezdetének idejére teszi. A feladatkört az új uralkodói udvarban a dumai ügyek előadóiként alakítják ki és a XVI. század közepén válik közhasználatúvá a dumai hivatalnok (dumnj)

20. *Акты Московского государства*, Спб. 1890, т. I, Ы 26.

21. *Ключевский В. О. История сословий в России*, Пб. 1918, стр. 135—138.

22. *Дьяконов М. Очерки общественного и государственного строя древней Руси*, М. 1926, изд. 4, стр. 350.

23. *Ключевский* i. mű стр. 137—140.

d'jak) elnevezés.²⁴ A дума bojárok létszámának emelkedése mellett a dumai hivatalnokok létszáma a XVII. század végéig állandó (négy fő), csak a század végén emelkedik 14 főre. A XVII. században viszont a négy dumai hivatalnok az államigazgatásban fontos szerepet betöltő prikázok vezetője.²⁵ Ezek az egyének hivatali állásukon keresztül emelkednek a bojárság sorába az alacsonyabb rangú familiákból,²⁶ de ez a lehetőség nem általános, a felemelkedés útja nincs mindig nyitva az írkokok számára.

A дума működése során alakulnak ki az állandó kollégiumok, amelyekből a prikáz hivatalok önállósulnak. Platov szerint ilyen kollégiumként jön létre a „bojár bíróság”, a „felső, vagy titkos дума”, amelyet a cár alkalom szerint bizalmas megbeszélésre hív össze. Ezek a szervek nem hosszú életűek. Ezekhez hasonlóan tartja a „Kiválasztottak Tanácsát” is, amely a moszkvai arisztokrácia köréből alakult, hogy a bojárok politikájának és elképzeléseinek megfelelően irányíthassák a fiatal cárt.²⁷ A дума bojárjai egyben a kialakult prikázok vezetői is. Ilyenformán a bojárság sorából a részhivatalokban vezető feladatokat betöltő nagybirtokosok kezén komoly hatalom összpontosul. A дума tanácskozásain megbeszélik az ügyeket, előterjesztik a cárnak a tennivalókat, illetve az ügyvitel fontosabb területeiről őt tájékoztatják.²⁸

A történelmi feldolgozásokból nem derül ki világosan, hogy mikor történik a bojár familiák előretörése a politikai vezetés fontos pozícióiba, de elképzelhető, hogy ez a folyamat nem egyenletes. IV. Iván kiskorúsága idején a különböző bojár csoportok egymás elleni harca a hatalmi pozíciókért folytatott harcot is jelenti és az utána következő időszakban Iván reformjai a bojárok pozícióinak korlátozását is célozzák. A XVII. század elején kialakult „zavaros időszak”, a belső osztályharc éleződése, lengyel és svéd intervenció nem ingatja meg a központosítás adminisztratív, hivatali rendszerét, csak kiélezi az uralkodó osztály rétegharcait (szolgáló nemesség — bojárok ellentéte, bojár csoportok ellentéte a trónöröklés kérdésében). A „zavaros időszakban” a prikázok folytatják munkájukat és a XVII. század elején tevékenységük kiszélesedik, bár előre kialakított rendszer nélkül,²⁹ — amin nem lehet csodálkozni az adott helyzetben.

Több történész utal arra, hogy Mihail Romanov uralkodásának első éveiben nem vezet át gondolt rendszerrel a politikát,³⁰ mégis folytatódik a központosítás további fejlődése, a feladatok megoldására új prikázok alakulnak és általában az adminisztráció területén rövid időn belül még nagyobb lendületet vesz ez a fejlődés.

Ebben a fejlődésben érdekes jelenség, hogy nagy múltú bojár familiák helyére újjak lépnek. 1627-ben csak 26 régi familiát említ a besorolás,

24. Платонов С. Ф. Статьи по русской истории, Спб. 1912, т. I, стр. 458.

25. У. о. стр. 479.

26. Ключевский В. О. Боярская Дума древней Руси, Пб. 1919, изд. 5, стр. 393.

27. Платонов i. mű стр. 460—465.

28. Ключевский i. mű стр. 409.

29. Абсолютизм в России, сборник статей, М. 1964.

Устюгов Н. В.: Эволюция приказного строя русского государства в XVIII в., стр. 135.

30. У. о. стр. 142.

Платонов i. mű стр. 406.

de ezeket sem egyforma helyen.³¹ Megváltozott a дума genealogiai összetétele is. 1668-ban 62 dumai bojár, okol'nicsij és dvorján tagból csak 28 származik régi familiákból. (1705-ben az arány: 62-ből csak 17 ember régi családból való.)³² A régiek helyét az 1612-ben előtérbe kerülő vezetők és a Romanov család tagjai — ahhoz közelálló emberek foglalják el az adminisztratív vezető pozícióiban is.³³ A XVII. század második felében a bojár дума, mint tanácskozó testület háttérbe szorul és szerepét szűkebb csoport veszi át. Ezeket nevezik „palotai” vagy a cár belső embereinek. Alexej Mihajloviics pedig „titkos prikáznak nevezi”.³⁴ Platonov meghatározása ellentmondásban van azzal a megállapítással, hogy a Titkos Prikáz a bojárok mellőzésével, a cár felügyelete alatt működő hivatal. Az adminisztratív szervek ügyintézése egyre önállóbb és egyre sokoldalúbbá válik. A dumában tanácskozó tagok szolgálati ügyek miatt többen távol vannak. A tanácskozások leszűkülésével a fő feladat az államigazgatás fontos kérdéseinek a megbeszélése. Ezeket az ügyeket a fontosabb hatáskört betöltő prikázok vezetői terjesztik elő a cárnak a tanácskozások során.³⁵ A határozatokat az egész bojár дума nevében hozzák, de a XVII. század folyamán ez már nem jelenti azt, hogy a döntést a bojárok közössége hozta. A bojár dumát már csak fontosabb ügyekben hívják össze.³⁶ Az adminisztratív szervek — prikázok — nagyfokú önállóságára utal, hogy a hivatalvezetők a hatáskörükbe tartozó nem országos ügyeket az érdekelt prikázok vezetőiként kettesben döntenek el, természetesen a cári rendeleteknek megfelelően. Így 1577-ben a putyivli és rüljani szolgáló-birtokos és birtok nélküli szolgálók pénzadomány ügyében beadott kérelmét a Szolgálóbirtokos (Pomesztnüj) prikáz és Besorolási prikáz vezetője dönti el: az érdekelt 168 szolgáló kapjon 877 rubel pénzzuttatást.³⁷ Ugyanebben az évben a doni kozákok hasonló kérelmének ügyében járnak el a Besorolási prikáz dokumentuma szerint. Itt a felsorolás több ezer lovas kozákokat érint és az elintézésről a bojár tanács dönt, amely a dokumentum szerint ebben az esetben 3 bojár, 1 hivatalnok és 1 nemtitulált személyből tevődik össze. A дума döntése, hogy emberenként a kozákok kapjanak 3 rubelt, hogy az őrszolgálatban jó lovak nélkül ne maradjanak.³⁸ Bár az ügy nagyobb horderejű, mégis szó arról, hogy az uralkodó, vagy a szélesebb körű tanács bevonásával hozták volna a döntést.

Az egyes hivatalok szerepének, feladatkörének növekedéséből arra lehet következtetni, hogy már IV. Iván uralkodása idején a fontosabb prikázok vezetői komoly pozíciókat tartottak kezükben (pl. Besorolási-, Külügyi-, Szolgáló birtokos Prikáz) annak ellenére, hogy IV. Iván reformjai a bojárság hatalmát korlátozták. A XVII. században a vezető bojároknak tovább növekszik a súlya az államapparátusban. Ezt a növekedést a történészek különböző módon értékelik. Kljucsevszkij szerint a koncentráció folyamatát mutatja, hogy több prikáz ügyeit egységes

31. *Ключевский* i. mű стр. 388.

32. U. o. стр. 395.

33. *Платонов* i. mű стр. 406.

34. U. o. стр. 483.

35. *Ключевский* i. mű, стр. 396.

36. *Платонов* i. mű стр. 483.

37. *Акты Московского государства*, т. I, № 21, стр. 34—35.

38. U. o. № 23, стр. 35—37.

irányítás alá vonják, — így például I. M. Miloszlávskij vezetése alá kerül a Lovassági-, Külföldiek-, Sztrelecek prikáza, a Gyógyszerészeti-, a Nagy Kincstár-, a Kincstári Udvar vezetése.³⁹ Egyes esetekben ez a felsorolás módosul — esetleg bővül, de az összevonások ritkán tartósak. A Miloszlávskijt megelőző időben az uralkodó családjához közelálló Cserkaszj herceg a 20-as évek elejétől haláláig (1642) vezetője a Nagy Kincstárnak, a Sztrelec-, a Külföldiek- és a Gyógyszerészeti Prikáznak.⁴⁰ 1642-ben F. I. Seremetev kapja meg ezeket a hivatalokat, mellé 1643-ban az Új részek (Novaja csetvert') hivatalát, amelyeket kézben is tart Michail Fjodorovics cárral haláláig.⁴¹ Mivel a legkülönbözőbb feladatkörök összevonásáról, több esetben különböző hivatalok más és más személy alá rendeléséről van szó, egyet kell érteni Usztjugovval, hogy ez még csak a vezetés egyesítését jelenti.⁴² Ez viszont nem zárja ki azt a következtetésünket, hogy a körülmények alakulásával, az uralkodó osztály felső rétegében meglévő hatalmi torzalkodások kihasználásával egy szűk réteg osztozik az államhatalom fontos pozícióin, így fordítván hasznukra a központosításból adódó politikai és gazdasági lehetőségeket. Ebben a helyzetben nincs szükség az esetleg szélesebbkörű ellenőrzést gyakorló bojár tanácsra, amelyben a hivatali pozícióktól elesők beleszólást nyernének az ügyintézésbe. A bojár дума mellőzésével az ügyek legfelső irányítása leszűkíthető a fontosabb prikázok sorát kézben tartó néhány bojár vezetőre, akik a szolgálat rendszere szerint egymástól függetlenül kialakult hivatalok irányítóiként a központosítás képviselői.

Ez a specializálódásban elkülönült államapparátus a XVII. század végén történő átszervezések során tesz lépéseket az abszolutizmus felé, de az átalakulást I. Péter reformjai jelentik a XVIII. század elején, amelyek a származási és katonai renden alapuló besorolás helyére — az abszolutista állam érdekeit szem előtt tartva — az állami—katonai (és egyházi) szolgálat szerint sorolják be a feudális uralkodó osztály különböző rétegeit. Az ekkor megalapozott feudális abszolutizmust végső soron csak a proletár forradalom fogja felszámolni.

A *prikázok* szervezeti felépítése és működésének megértése szempontjából nem érdektelen felvázolni a prikázok rendszerét. Történeti áttekintésüknél figyelembe kell venni, hogy a hivatali szervezet kialakulása hosszabb folyamat és — az adott történelmi helyzettől és eseményektől függően — nem is egyenletes. A feladatok megoldása érdekében alakulnak és a helyzetnek megfelelően működési körük módosul. A XV. század végétől a XVII. század második feléig teljesedik ki a központosított állam apparátusa — és a század végén már az abszolutizmus felé mutató tendenciák is láthatók. A közel két évszázados időszak a prikáz szervezet növekedésének, specializálódásának, nem egy esetben a hivatalok átszervezésének időszaka is. Az ügyintézés és adminisztráció fejlődésével kapcsolatban elég rámutatni, hogy a XV. század végén működő prikázokra, illetve megalakulásuk idejére csak egyéb oklevelekből lehet következtetni. A XVI. század folyamán az időnként 80-ra felszaporodó és sokoldalú

39. *Ключевский* i. mű стр. 398.

40. *Устюгов* i. mű стр. 150.

41. U. o. стр. 152.

42. U. o. стр. 161.

tevékenységet ellátó prikáz hivatalok hatalmas mennyiségű ügyiratot termelnek.

A legkorábbi prikázok a központosítás kibontakozásával egyidőben alakulnak ki. A szovjet történészek a XV. század végére, a XVI. század elejére teszik azoknak a fontosabb hivataloknak a megalakulását, amelyek a későbbi fejlődés alapját képezik.⁴³ Így az oklevelek emlegetik a Kincstári-, Lovassági Prikázt, 1501-ről az Udvari-, Postaügyi- és Külügyi Prikázt, a XVI. század első harmadában a Besorolási Prikázt, amelyek a későbbiek során is fontos hivatalai lesznek a központosított államnak.

IV. Iván gyermekkora idején megakad a hivatalszervezet fejlődése, de a XVI. század közepétől új lendületet vesz. A szolgáló nemesség rendszerének kiépülésével válik szükségessé a Besorolási- és a Szolgálók (Pomesztjüj) Hivatala.⁴⁴

Az egyre önállóbb feladatkörrel rendelkező hivatalokat a XVI. század második felében kezdik prikázoknak nevezni. Ezek mellett alakul ki a század végén a hivatali vezetés alá vont *testületek* (cset', csetvert)* sora. Kiépülésük összefügg az opricsnyina rendszerének kialakulásával. A terület adóbevételre biztosítják a szolgálók járandóságait.⁴⁵ Itt merül fel az a probléma, hogy talán a prikázok kialakításánál is számba vették a „táplálás” gyakorlatát. Erre lehet abból következtetni, hogy a prikázok még a XVII. században is megtartanak bizonyos territoriális elkülönülést, annak ellenére, hogy központi feladatokat hajtanak végre. A Külügyi Prikázról a volt prikázhivatalnok kortárs azt írja, hogy a külügyi feladatok mellett ez a hivatal 5 várossal rendelkezik, szedi az adókat és vámokat a különböző adózóktól. Ez az összeg felmegy évente harmadfél ezer rubelre, amit a prikáz szükségleteire fordítanak. Ezen túl a külügyi hivatal más országos adójövedelemmel is rendelkezik (pl. a foglyok kiváltására szedett összegek).⁴⁶

Az orosz hivatali szervezet a születési és szolgálati rend alapján kialakított feudális hierarchiára épül. A hivatali ügyvitel mellett meglévő bizonyos területi felosztottság az orosz központosítás sajátossága. Talán ezzel magyarázható az a tény, hogy a prikázok önálló bíróságokkal rendelkeznek, bár a prikázok bíróságai nem okvetlen egy időben alakultak meg a hivatali szervezettel.⁴⁷ A bíróságok a hatáskörükbe tartozó rétegek, csoportok felett gyakorolják funkcióikat, de vannak speciális, kizárólag bírói feladatokat ellátó prikázok. Így a Vladimiri, Moszkvai Bírói Hivatal, vagy a függő állapotú lakosság ügyével foglalkozó Holop Bíróság Prikáza, amely kiállítja és regisztrálja a függő helyzetbe kerülő leveleit, megállapítja a járadékot, a „kabala viszonyt”.⁴⁸

Általában jellemző a prikázok szervezeti felépítésére, hogy a prikáz speciális, vagy területi feladatok intézésére hivatalokat (sztol) alakít ki.

43. Зимин, О сложении приказной системы на Руси. Доклады и сообщения института истории Академии Наук, М. 1954, выпуск 3, стр. 164.

44. У. о. стр. 167—169.

45. У. о. стр. 174.

46. Котошихин Г. О России в царствование Алексея Михайловича, Спб, 1840, изд. I, стр. 69.

47. Боговявленский С. К. Приказные суды XVIII века. М. 1946, стр. 4.

48. Абсолютизм в России, сборник статей, М. 1964, Устюгов, Эволюция приказного строя русского государства в XVII в, стр. 137—138.

A levéltári anyag ennek a hivatalrendszernek az alapján csoportosul. A XVII. században a prikázok — legalábbis az olyan átfogó ügyeket kézben tartók, mint a Külügyi-, a Besorolás Prikáza stb. — több speciális hivatalt alakítanak ki kebelükön belül. A munkát a hivatal beosztottjai intézik és a prikáz vezető testülete fogja össze. A prikázok vezetői az arisztokrácia köréből valók; bojárok vagy a rangsorban utánuk következő környicsijek (tartományi származású felső réteg), vagy előkelőbb udvari emberek. A vezető körül egy szűkebb csoport kollektíven dönt a hivatal elé kerülő ügyekben.⁴⁹ A XVII. században, amint már a bojárság hatalmának növekedésével kapcsolatban említettük, a hivatalok egész sorát kezükben tartó bojár családok alakulnak ki. Az anyaggal foglalkozván felmerül a probléma, hogy egyes bojár családok ilyen arányú előretörése mellett hol és milyen szerep jut a hierarchia alacsonyabb fokán álló dvorjánoknak. Más szóval: az államapparátus pozícióit milyen rétegek és milyen arányban tartják kezükben. Erre a kérdésre csak a további kutatások fognak választ adni. A törénelmi példák mutatják, hogy a központosítás fejlődése nem zárja ki az arisztokrácia súlyának ideiglenes növekedését.

Némi következtetés levonható lenne a bojárság és dvorjánok hivatali szerepével kapcsolatban, ha a hivatalvezetők pontos hatáskörét ismernénk a prikázon belül. Egyes történészek kétségbe vonják a prikáz vezetés kollektív voltát. Kavelin szerint a hivatalokban az ügyek kezdetben egy személy vezetése alatt álltak, ami nagy mértékben, de nem kizárólagosan megmaradt az Ulozszenyieig.⁵⁰ Leontovics szerint a prikázok rendszerét a tatár birodalom hivatalszervezetének a lemásolásával alakították ki. A prikáz a mongol palota-nak megfelelő szervezet, amelynek élén vezetőként knyáz (mongol: bég) áll, aki mellett magasabb vagy alacsonyabb beosztású írnökök (d'ják, pod'ják) dolgoznak.⁵¹ Tárgyuk szempontjából ennek említése érdekes, de nem bír nagyobb jelentőséggel. A XIII. században kiépülő mongol hivatalrendszer a XV. században együtt vész a részekre bomló tatár birodalommal, míg Oroszországban a prikázok nemcsak a központosítás ügyét szolgáló, a feladatokkal fejlődő hivatalok, hanem az abszolutizmusba való átmenet szakaszában is az adminisztráció gerincét képezik. Lehet hasonlóság a XV. században kialakuló prikázok és a mongol palota-k között — mint ahogy a tatár, orosz, vagy török katonai szolgáló réteg kialakításának formájában is van —, de ez csak annyiban fontos az oroszországi helyzet megítélése szempontjából, hogy az orosz uralkodók a központosításhoz a gazdasági fejlődés adott fokán a számukra legjárhatóbb módon alakították ki katonai és hivatali szervezetüket. A XVII. századi prikázokat pedig teljesen anakronisztikus volna a mongol hivatalokkal azonosítani.

A prikázok működésével kapcsolatban szólni kell még a hivatalnokok (d'ják-ok)* és írnökök (pod'ják-ok)* szerepéről. A dokumentumok a XV. századtól beszélnek állami feladatokat végző hivatalnokokról a prikázokon belül.⁵² „A prikáz emberei” elnevezés vonatkozik a hivatalvezető bojárookra, a prikázban szolgáló udvari emberekre (dvorjánok) és a hivatalnokokra

49. Лихачев Н. П. Разрядные дьяки XVI века, Спб, 1888, стр. 13.

50. Idézi Лихачев i. mű стр. 14.

51. Леонтович О. И. К истории права русских инородцев, Одесса, 1879, стр. 251.

52. Лихачев i. mű стр. 548.

(d'ják) egyaránt.⁵³ Származásukról megoszlik a történészek nézete. Bogojavlenszkij idézi Kotosihint, aki szerint a hivatalnokok a dvorjánok, a kereskedők és írnokok köréből származnak, illetve kerülnek felsőbb beosztásba. Markevics szerint egyháziak fiaiból, dvorjánokból, bojárfi, sztrelec, poszadlakók stb. közül valók. Pavlov—Szil'vanszkij szerint 1641-ig nemcsak az egyháziak fiaiból, hanem a szolgálók alsó rétegeiből, a falusi kereskedők, parasztok sorából is kikerülhettek. Az 1641-es rendelet megtiltja a papfiak, kereskedők, iparosok és általában az alsóbb rétegek sorából az írnoki beosztásba való felvételt.⁵⁴ Tehát a XVII. század második felében gyakorlatilag csak a dvorjánok és prikázban szolgálók fiaiból kerülnek ki a prikázok írnokai. A XVII. század folyamán a hivatalnokok többsége a dvorjánokból kerül ki, és ezt a túlsúlyt I. Péter uralkodása idején is megőrzik.⁵⁵ Egyes familiák magas hivatali beosztásba jutva családi kapcsolatba kerülnek arisztokrata familiákkal, vagy egyes dumai hivatalnokok megkapják a dvorján, bojár címet (például Gavrenyev, Jelizarov, Sahlovitj).⁵⁶ Szociális helyzetük alapján a felső hivatalnok réteg a dvorjánok színvonalán, az írnokok pedig a bojárfiak szintjén állnak. A XVI. századtól a prikáz szolgálatban fontos szerepet töltenek be — főleg egyes prikázokban van nagy jelentőségük (például Besorolási — Külügyi prikáz). A dumai bojárrok mellett néhány esetben a prikáz vezetőjeként dumai hivatalnok is található, így például 1631—60 között a Besorolási prikáz vezetője I. A. Gavrenyev, 1644—64 között a Szolgálók (Pomesztnúj) Prikázának vezetője F. K. Elizarov, dumai hivatalnok.⁵⁷ Ezek az egyének társadalmi helyzetük szerint már inkább sorolhatók a bojárshoz, mint a hivatalnokokhoz. Az írnokok közül az „idősebbek” a prikáz különböző hivatalainak ügyintézői, míg a „fiatalabbak” az alsóbb beosztásúak a tulajdonképpeni adminisztrációs munkát végzik.

A prikázok funkcionális vizsgálatánál legnagyobb nehézségünk az, hogyan csoportosítsuk a hivatalnokokat, hogy a szinte áttekinthetetlen mennyiségű szervezet működéséről ne csak egyszerű felsorolást, hanem munkájuk összefüggéséről némi tájékoztatást adjunk. A rendelkezésre álló néhány összefoglalás közül például Bogojavlenszkij a prikáz-bíróságokról szóló könyvében abc-sorrendben tárgyalja a hivatalokat, az „Orosz Törvények Útmutatója” minden rendszer nélkül sorol fel és röviden jellemez 79 prikázot. Kotosihin említett munkájában 36 hivatalt ír le minden kiemelés nélkül, bár a felsorolás rendje arra enged következtetni, hogy a hivatalok súlyát és fontosságát szem előtt tartotta. (Leírását a Titkos Ügyek-, Külügyi, Besorolási, Nagy Udvari prikázokkal kezdi.)⁵⁸ A. N. Leont'ev a prikázoknak a cári udvar szervezetében betöltött szerepét emeli

53. *Проблема общественно-политической истории России и славянских стран*, Сборник статей, М. 1963, С. О. Шмидт: О дьячестве в России середины XVI в., стр. 182.

54. *Богоявленский С. К.: Приказные дьяки XVII века*, Исторические записки, № 1, стр. 221.

55. U. o. стр. 224.

56. 1926-ban N Sipulin d'ják 1928-ban Sz. Takanov d'ják kapja örökbe szolgálati birtokát, „de hasonló adományra ez példa ne legyen”.

Акты Московского государства, т. I, № 188, № 200.

57. *Устюгов* i. mű стр. 162.

58. *Котошихин Г.* i. mű — VII. fejezet

ki.⁵⁹ A Történelmi Tanulmányok XVII. századdal foglalkozó kötete a tárgyalás alapjául az állami és udvari feladatokat veszi és ezen belül tovább differenciál.⁶⁰ Usztjugov kiemeli, hogy a hivatalok elkülönülése csak hosszabb fejlődés eredménye és cikkében a prikáz szisztéma fejlődésének krcnológiai sorrendjét is számon tartja a XVII. század folyamán.⁶¹

Usztjugov rendszerezését figyelembe véve kíséreljük meg a hivatalok áttekintését azzal a kiegészítéssel, hogy amennyire a rendelkezésünkre álló anyag ezt lehetővé teszi, az egyes prikázok kialakulásának idejéről és körülményeiről is képet adunk.

A Romanov dinasztia trónrakerülésekor 22 prikáz működik; ezekből 18 általános állami feladatokkal foglalkozik, 3 az udvari ügyek és 1 az egyházi ügyek intézője.

A *Besorolási (Razrjadnűj) Prikáz* megalakulását a történészek a XV. század első harmadára teszik.⁶² Létrejötté összefügg a katonai szolgálat rendszerének kialakulásával. Hatáskörébe tartoznak a származás (po oteszesztvu) szerint katonai szolgálatot teljesítők. Ezeket nyilvántartásba veszi, meghatározza a szolgálatukat a hadseregben, illetve az adminisztrációs apparátusban, gondoskodik ellátásukról föld-, illetve pénzadománynyal, a beosztásuktól — származásuktól függően. A nemesség különböző rendjéhez tartozó fiatalok 15 éves korukban katonai szolgálatba lépve nyilvántartásba itt kerülnek és nyilvántartják szolgálati helyüket is. Évente meghatározzák a határvédelem szempontjából fontos helyeket, illetve a szolgálat helyének meghatározásánál ezt figyelembe veszik.⁶³ Határvédelmi jelentőségének tudható be, hogy a lakosság széles rétegére kiterjeszti tevékenységét. A XVII. században hatáskörébe tartoznak városok, falvak sorai lakosságukkal, a szolgáló nemesség különböző rétegei — a dumai és legfelső előkelőségek, dvorjánok (moszkvaiak és városiak), bojárfiak, kozákok és katonák minden szolgáló rendből. Itt határozzák meg járandóságukat, előlépésüket és ezek igazságszolgáltatásban a prikáz bíróságának hatáskörébe tartoznak. A prikáz évi jövedelmét Kotosihin több mint 1000 rubelre becsüli a XVII. század második felében.⁶⁴ A meghatározott összeg valószínűleg nem jelenti a prikáz összes bevételét. A Besorolási prikáz a szolgálók hatalmas tömegét összefogva a XVII. század első felében a hozzá tartozó, illetve kapcsolt területeken kialakítja az alhivatalok rendszerét.⁶⁵

A prikáz fő hivatala a *moszkvai*. Feladata az összes hozzá tartozó területek ügyeinek vezetése. Munkájáról — sokoldalú tevékenységéről a moszkvai Központi Állami Levéltárban hatalmas anyag tanúskodik. Ezen túl még 8 hivatal tartozik a Besorolási prikáz vezetése alá: A *vladimiri* hivatal, amelyben 42 város, ill. helység szolgálóinak ügyeit intézik; a *novgorodi* hivatal körzete: Novgorod, Pszkov, Tver' és 33 mellékvárosuk;

59. Леонтьев А. Н. Образование приказной системы управления в Русском государстве, М. 1961.

60. *Очерки истории СССР. Период феодализма, XVII в., М., 1955, стр. 366—384.*

61. *Устюгов* i. mű str. 135.

62. *Зимин: О сложении ...*, стр. 164.

63. *Очерки ...* стр. 368—69.

Устюгов i. mű str. 136.

64. *Котошихин* i. mű str. 69.

65. *Загоскин Н.: Столы Разрядного приказа, Казань, 1878.*

a *belgorodi* hivatal egyesíti az összes fegyvereseket 73 helységben, majd kiválik belőle a *tambovi* hivatal 20 helységgel. A *szevszki* hivatalhoz 21 város tartozik; a *kievi* hivatal helyzete nem tisztázott a Kisorosz Prikázhoz való viszonyát illetően. Iratait 1666-tól veszik számba. Valószínűleg Kiev és a hozzá kapcsolódó terület ügyeit intézi. A *szolgálati* hivatal vezeti az örökbirtokok, az ukrán városok szolgálati birtokainak nyilvántartását 1622-től. A *pénzügyi* hivatal a városokból befolyó összegek kezelője. Ezekből adják ki a szolgáltók pénzjárandóságát. Ezenkívül vezeti a Besorolási prikáz vám bevételi és kiadási könyveit. Iratai 1615-től találhatók meg. A *besorolási* hivatal ügyiratai alapján a különböző szolgáltók vitás, panaszos, eldöntendő ügyeivel foglalkozik, vezeti a város politikai ügyeit. Ogloblin szerint ezenkívül a Besorolási prikázhoz tartozott a *kazani* és *szmoleszki* hivatal, amelyeknek nem maradtak fenn dokumentumai, ill. a történészeknek eddig nem sikerült ezekre rábukkanni.⁶⁶ Bogojavlenszkij szerint az alhivatalok kialakulása a moszkvai hivatal irányító szerepének megosztását jelenti. 1634-ben négy területi alhivatal kiválásáról, 1664-ben hét alhivatalról ír — bár a felosztás elvét a szerző szerint is nehéz megérteni. Ezenkívül állandó a mozgás a területek között — egyes városok más körzetekhez kerülnek⁶⁷ (vagy más prikázhoz!). Szerző még egy rövid életű alhivatal megalakulását emeli ki, amely a szolgáltók anyagi ellátásá-foglalkozik (*hlebnűj sztol*) 1664-től, de 1678-ban már nem emlegetik a dokumentumok.⁶⁸ Felszámolása több hivatal felszámolásával együtt a hadsereg átszervezésével függ össze.

A Besorolási prikáz I. Péter reformja során 1711-ben szüntetik meg.

A *Szolgálati (Pomesztnűj) Prikáz* a szolgálati birtokrendszer kialakulásával jön létre a XV. század végén.⁶⁹ A hatáskörébe tartozó központi területek igazgatása a XVI. században alakul ki. Ide tartoznak a szolgálati és örökbirtokosok a poszádok lakossága földjeivel. Gyakorlatban meghatározza a szolgálati földeket, regisztrálja a változásokat a szolgálati és örökbirtokon, valamint a jobbágyföldeken. Rendelkezik a *dvorjánok* vitás földügyeiben. A birtokok nyilvántartását vezeti az összeírási és átírási könyvekben, amelyek a parasztok adóját is feltüntetik. Hivatalából adódóan közvetlen szervezője a szökött jobbágyok felkeresésének a XVII. század folyamán.⁷⁰

A *Postai Ügyek (Jamszkoj Prikáz* a kincstári forgalom lebonyolítója. Megalakulását a XVI. század elejére teszik.⁷¹ A szolgálatot a postás szabadok látják el a kincstár által fenntartott utak mentén. A hivatal ellátására külön adót szednek. 1666-ban egy másik hivatalt is szerveznek: Német Posta néven, amely Kurlandon és Lengyelországon keresztül a Nyugat felé irányuló forgalmat bonyolítja le.⁷² A Prikáz 1723-ban szervezik át kancelláriává.

66. *Оглоблин Н.*: Обзор историко-географических материалов XVII и нач. XVIII веков, заключающихся в книгах Разрядного приказа, М. 1884.

67. *Богоявленский С. К.*: К вопросу о столах разрядного приказа Старина Русской земли, 1892, стр. 401—404.

68. U. o. стр. 408.

69. *Очерки* . . . стр. 369. Указатель Российских законов аз összeírási könyvek alapján 1625-től 1709-ig említi működését. XX.

70. *Устюгов* i. шű стр. 136.

71. *Зимин* i. mű стр. 164. Указатель. . . 1618—19-

72. *Указатель* . . . стр. XVIII.

Az *Adók Nagy Prikáza (Bol'sogo prihoda)* a XVI. században az egyetlen hivatal, amely állami pénzügyi feladatokkal foglalkozik. Itt határozzák meg az egyenes és közvetett adókat nagyobb területi egységekre, de az adókivetéssel más prikázok is rendelkeznek a hatáskörükbe tartozó lakosságra vonatkozóan. Hatáskörébe tartozik még az összes területek vámjövödelmének ellenőrzése.⁷³ Ez a feladatköre a XVII. század folyamán szűkül, mert 1665-től a déli vámszedő helyek a Besorolási Prikáz vezetése alá kerülnek.⁷⁴

Bírósági feladatokat csaknem minden prikáz gyakorol a hatáskörébe tartozó lakosság felett, de ezenkívül kialakul néhány prikáz speciálisan bírósági feladattal. Ezen prikázok anyagi ellátását a bírósági illetékekből fedezik.

A *Rablási ügyek (Razboj) Prikáza* rablás, lopás, gyilkosság esetében kompetens az ország egész területén, kivéve a fővárost, ahol ilyen ügyekben a Földbirtokos (Zemskij) Prikáz bírói hivatala hoz ítéletet. A politikai jellegű bírósági esetek a bűnös hovatartozása szerint az illetékes prikázok bíróságához, a főbenjáró esetek pedig a Titkos prikáz fennállása idején annak hatáskörébe tartoznak.

A polgári elemek bírósági ügyeit az 1694-es Szobornoe Ulozsenie azon prikázok bírósági hatáskörébe utalja, amelynek vezetése alatt állnak.⁷⁵

A *Szolgák (Holop) Bírósága* a nem szabad elemek ügyeivel foglalkozik. Meghatározza a szabad elemek adóviszonyának kialakítását, a jobbagyok adóit. Itt írják és regisztrálják a különböző adósleveleket.⁷⁶ A hivatal a korán kialakult prikázok sorába tartozik,⁷⁷ és 1704-ben szűnik meg, amikor a Moszkvai Bírósági Prikáz veszi át hatáskörét.

A *Vladimiri és Moszkvai Bírósági Prikáz* a dumai és dvorján réteg felmerülő vitás ügyeiben dönt. Kialakulásuk a XVII. század eleje a Kérelmező (Cselobitnűj) Prikázzal együtt,⁷⁸ amelyhez az érdekelt felek felbevezést is benyújthattak. Utóbbi a vladimirivel vonják össze 1684-ben, majd a vladimirit a moszkvai hivatallal egyesítik 1700-ban.

Az ország területeinek a prikázokon kívül eső részét gazdasági szempontból (adózás) a csetvert'ek fogják össze. Az igazgatási egységben összeszedik a helységekből az adókat, amelyeket a szolgák ellátására fordítanak. Ezek a területek nem zárt egységek, hanem adott városokat fognak össze és előfordul, hogy az egyik hivatalhoz közel eső területből a másik, messzebb levő szedi az adót.⁷⁹ Kialakulásuk a XVII. század első felében történik.

A *vladimiri, galacki, kosztromai, novgorodi és usztjugi területek* (csetvert'), ezek az egységek, amelyeknek közös vonása még az is, hogy a század második felében a Külügyi Prikáz alá kerülnek, illetve a kosztromai körzet a Sztrelec Prikáz alá kerül 1680-ban.⁸⁰ Gazdasági-katonai jelentő-

73. Устюгов i. mű стр. 137.

74. Очерки . . . стр. 371.

75. У. о. стр. 317—372.

76. Устюгов i. mű стр. 138.

77. Указатель стр. XV 1500-tól emlegetik a dokumentumok.

78. Богоявленский С. К. Приказные суды . . . 170, 181, 217.

79. Очерки . . . стр. 373

80. Богоявленский i. mű vonatkozó részei

séggel bír az 1663-ban szervezett *Kisorosz Malorosszijszkij) Prikáz*, amely szintén a Külügyi Prikáz hatáskörébe kerül 1667-ben. A prikáz az ukrán területeket fogja össze. Hasonló a funkciója az 1613-ban kialakított *Új Csetvert'*-nek, (vagy: Kabackij Prikáz), amely 1680-ban a Nagy Kincstár birtokába jut. Az 1664-ben kialakult *Szokolenszkij Prikáz*on talán jó adó-jövedelmei miatt osztozkodnak a különböző hivatalok. (Hét város tartozik a körzethez.) 1680-ig öt alkalommal cserél gazdát, míg végül a Külügyi Prikáz birtokába jut.⁸¹ Hasonló a helyzete a litván városok ügyeit intéző *Litovszkij Prikáznak*, amely 1648—67-ig működik önálló hivatalként, majd váltakozva a Besorolási, a Novgorodi, végül az Usztjugi Prikázhoz kerül.

Gazdasági és katonai jellegű a *Kazani Udvar Prikáz*ának kialakítása a XVI. században a tatároktól elfoglalt területen. Ebből a területből kiválik 1637-ben a *Szibériai Prikáz*. Ezek megtartják önállóságukat, illetve adóikat közvetlenül juttatják a központba. A területről befolyó naturáliák legfőbb értéke a prémadó, de jelentős pénzjövedelmet is hoz. A kazáni prikázhoz tartozó nogaj és tatár lovasok évente ezredenként 30—60 lovassal jönnek tisztelgő szemlére a cárhoz Moszkvába.⁸²

Itt kell megemlíteni a területi jellegű *Birtokos (Zemszkij) Udvar*t, vagy Prikáz't, amely a moszkvai területen élő lakosság felett illetékes. Adót és szolgáltatásokat szed és bíróságilag rendelkezik a függő lakosság ügyei felett. 1660-tól 1700-ig működik és akkor átadja hatáskörét a Sztrelec-, ill. Bírósági Prikázoknak.

A katonai jellegű feladatok hivatalaként már említettük a Besorolási Prikáz't — bár az az adminisztráció ellátásáról és utánpótlásáról is gondoskodott. A katonai szolgálat rendjén alakult ki a Szolgálati (Pomeszt-nüj) Prikáz is, sok párhuzamos feladattal, bár területileg elkülönülve rendelkezett a hatáskörébe tartozó minden rangú népekkel. A katonai szolgálok alsó rétegének ügyintézését egy sor prikáz viszi. Itt is megfigyelhetőek a párhuzamos szervek, bár az elkülönülés alapját a katonai alakulatok különbözősége képezi.

A *Sztrelecek Prikáza* a XVI—XVII. század fordulóján alakult ki. Ellátását a városok pénzadóijából, natulális járandóságait a jobbágyoktól befolyó jövedelmekből fedezik. Kotosihin adatai szerint a XVII. század második felében a sztrelecek vezetőinek járandósága évente 10-től 200 rubelig terjed, földhasználatuk 15-től 20 csetvert'ig* és ehhez járul még 2—5 pud só, beosztásuk szerint.⁸³ A járandóságokat főleg a csetvert'ek adója szolgáltatja, majd az 1679-es adóreform után országosan ide gyűjtik a „sztrelec-pénz”-nek nevezett adókat, de 1683-tól ezt az adót újra a csetvert'ek szedik. Előfordul olyan eset is, hogy a sztrelecek pénzt kifizetnek csak a novgorodi jövedelmek igénybevételével tudják, miután a csetvert'ek önállóságát felszámolták.

A *Külföldiek Prikáza (Inozemszkij)* a külföldről származó katonai szolgálok felett rendelkezik. 1628-tól 1666-ig ide tartoznak a német telepes szlobodák ügyei is, majd ezek a Besorolási Prikázhoz kerülnek.⁸⁴

81. У. о. стр. 162.

82. Котошихин i. mű стр. 72—73.

* Csetvert' itt területi mértékegység: kb. fél deszjatina.

83. У. о. стр. 71—72.

84. Указатель... стр. XXIII.

A *Lovassági (Rejtárszkij) Prikáz* 1651-ben alakul mint katonai egység és 1700-ig működik, amikor az átszervezés során a Hadi Ügyek Hivatalához csatolják.

A *Kozákok Prikáza* a kozák szolgálókat fogja össze Moszkvában és a városokban. 1913—1700-ig működik, amikor ügyeit a Nagy Udvari Prikázhoz kapcsolják.⁸⁵

Katonai jellegű intézmény még a *Puskás Prikáz* és a *Fegyveres Palota*, ahol a kézi-fegyverek, kézi-puskák készítése, ill. raktározása folyik. A Puskások Prikázához tartoznak a fegyverkészítő, de a tűzfegyverekkel felszerelt alakulatok is.

A *Külügyi (Pokol'szkij) Prikáz* egyike a legrégebb, legtekintélyesebb hivataloknak, amely sokoldalú — sokszor ellentmondásos — tevékenységet fejt ki. 1501-ben okiratokban már emlegetik.⁸⁶ Tekintélye együtt nő a központosított államapparátussal.

A prikáz intézi a külügyi feladatokat a környező államokkal és követekkel, és innen irányítják az orosz követeket. A hivatalban dolgozik 50—70 tolmács különböző nyelveken. Ide tartoznak a külföldről származó kereskedők és minden rangú emberek, és innen irányítják őket a különböző prikázok hatáskörébe. A külföldiek által alapított üzemek is ide tartoznak.

A prikáz őrzi az állami nagypecsétet, amelyet a külföldi oklevelekre és örökbirtok-adományokra ütnek (bár időnként működik speciális Peccsét Prikáz is).

Jövedelmét a hivatal szükségleteire kijelölt városok képezik, minden adójukkal és vámjövödelmeikkel, amely összeg meghaladja a 2500 rubelt; itt gyűjtik még az udvari, a fekete adózóktól, a szolgálati és örökbirtokosok jobbágyaitól, bobiljaitól a „fogolypénzt”, amelyet a krími és török fogságba jutottak kiváltására fordítanak.

Hatáskörébe tartoznak a doni kozákok, asztrahányi, szibériai keresztény és nem-keresztény tatárok, akik az egyesülés után szolgálatba lépve örök vagy szolgálati birtokot nyertek és az egyházi kereskedelmi ügyben Oroszországba utazó görögök.⁸⁷

Mint az előbbieken a különböző hivatalok önállóságának megszűnésével kapcsolatban kitűnt, egy sor prikázt, csetvert'et von hatáskörébe a Külügyi Prikáz. Így szerzi meg a Litván, a Szmolenszki, a Novgorodi, a Kisorosz Prikázt, az usztjugi, vladimiri, galacki csetvert'et. Hasonló sorsra jutnak a permi, cseredini és szol'kamelszki városok területei. Ehhez a felsoroláshoz tartozik még néhány templom és monostor, valamint a külföldiek részére épített idegen vallású templomok.⁸⁸

Mindezekből kitűnik, hogy a Külügyi Prikáz hatásköre jóval túl terjed azon a körön, amit hivatalából adódóan ellátnia kellene. A külügyi feladatok és adószedés ilyen összevonását nehezen lehet megérteni. Csak arra lehet következtetni, hogy a prikáz vezetését olyan bojár, ill. arisz-

85. *Богоявленский* i. mű str. 77, 67.

86. *Зимин* i. mű str. 164, указатель szerint 1584-nél a hivatal nem korábbi, de előzménye a külügyi kollégium. XVI. l.

87. *Котошихин* i. mű str. 68—69.

tokrata csoport tartotta kezében, amely a központosított állam által biztosított hatalom halmozását (és az ebből adódó hasznot), de semmi esetre sem a központi hatalom további megerősítését tartotta szem előtt.

A hivatalok külön csoportját képezik az udvari prikázok. Nagyrészt a cári udvar, a cári család szükségleteinek biztosítása, az udvari feladatok szervezése hozza létre a prikázokat. Egy részüket nem is nevezik prikáznak, hanem „palotá”-nak, de valójában ezek nagy része kézműves műhely az udvar ellátására.

A *Nagy Udvar (Bol'sogo dvorca) Prikáza* összefogja az udvari birtokokat. A moszkvai és vidéki udvari birtokokon élő szolgálok gazdasági és bírósági ügyei egyaránt hatáskörébe tartoznak, így az udvari birtokok igazgatásának, az udvar ellátásának fő irányítója. Vezetése alá tartoznak az udvar napi szükségleteit szolgáló kisebb termelő egységek (dvorok), mint a Magtár — az Elelmező és Kenyeres Udvar.

A *Kincstári (Kazennüj) Prikáz*, vagy udvar a cárhoz érkező kincsek gondozója. Itt gyűjtik össze a nemesfémeket és az arany, ezüst eszközöket. Ide kerül a keleti prémadó, és a hivatal felügyelete alá tartoznak azok a mesterek, akik a prémekből kabátokat készítenek, amelyek a cár ajándékként külföldre kerülnek. (A cár évente küld ilyen ajándékokat a krími kánnak és környezetének.)⁹⁰

Az udvari prikázok sorába teszik egyes szerzők a *Titkos (Tajnüj) Prikázt*.⁹¹ A szovjet történészek viszont az abszolutizmus felé fejlődést húzzák alá a Titkos Prikáz értékelésénél.⁹² Kotosihin könyvében, a prikázokkal foglalkozva, az első helyen ismerteti a Titkos Prikázt, amelyben 10 hivatalnok és írnok dolgozik, intézi a cári titkos és nem titkos ügyeket. „A prikáz munkáját a cár irányítja és bojárok nincsenek az ügyintézésbe bekapcsolva... A prikázt azért hozták létre, hogy a cár elképzelései és ügyei saját akarata szerint valósuljanak meg, és a bojárok, a dumai emberek arról semmit ne tudjanak.”⁹³ Sajnos, a továbbiakban szűkszavú Kotosihin nem beszél arról, hogy milyen ügyeket intéz a prikáz. Megemlíti néhány udvari műhelyt és benne dolgozó mestereket, a cár nyári pihenőhelyéül szolgáló kertet, amely a prikáz felügyelete alatt áll. Más feldolgozás említi, hogy a prikáz működése idején (1654—1676) az udvari falvak és körzetek (voloszti) egy részét kivonják a Nagy Udvari Prikáz hatásköréből és a Titkos Prikázhoz csatolják.⁹⁴ A prikáz működése valószínűleg jóval túl terjed az udvari birtokok ügyintézésén, de hogy mennyire volt független az apparátust kézben tartó dumai emberektől, vagy mennyire tudott az abszolutisztikus törekvések eszköze lenni, annak tisztázására a jelenleg meglevő történeti feldolgozások nem elégségesek.

A *Lovas (Konjusenüj) Prikáz* a cári lóistálló felügyeletével, az udvari forgalomhoz, küldöncszolgálatához szükséges lovak biztosításával fog-

88. *Указатель*... стр. XVI—XVIII.

89. *Очерки*... стр. 377.

90. *У*, о. стр. 378.

91. *Викторов А.*: Описание записных книг и бумаг старинных дворцовых приказов, М. 1877, т. II.

92. *Устюгов* i. mű стр. 158.

93. *Котошихин* i. mű стр. 67.

94. *Очерки* стр. 376.

lalkozik. Hatáskörébe tartoznak a cári lovászok és azok a mesterek, akik az udvar számára a hintókat, fogatokat, szánokat készítik.

A *Gyógyszerészeti (Aptekarszkij) Prikáz* is az udvari igény alapján alakult ki a XVII. század elején, majd a század második felében a háborús szükségletből adódóan a hadi gyógyítás szervezője lett.

A különböző kézművesek tevékenységét több hivatal fogja össze. Így még Borisz Godunov szervezi a *Kamennüj Prikázt*, a moszkvai építkezések biztosítására és 250 000 rubelt költ az építkezésekre.⁹⁵ A „zavaros évek” után a hivatal újra működik és rendelkezik a kincstári kézművesek felett. Hasonló funkciót töltenek be a „*Masztterszkaja Palata*”-k, amelyek különböző mestereket egyesítenek műhelyekben a cár, a cárné vagy cárevics személyes szükségleteinek (ruha, fehérnemű, cipő) biztosítására. A cárné műhelyében (palata) készítik az udvar számára szükséges vásznakat is. A *Fegyveres (Oruzsejnaja) Palata* a fegyverraktár és a fegyverkészítő műhelyek, mesterek irányítója az *Arany (Zalataja)* és *Ezüst (Szerebrjannaja) Palata*hoz hasonlóan, bár ezeket a műhelyeket a XVII. század második felében prikázként emlegetik. A pénzveréssel foglalkozó „*Denezsnüj dvor*”-t 1625-ben a Kincstárhoz kapcsolják.

Az egyházi ügyekben a *Patriarcha Hivatala (Patriarszkij dvor)* külön szervezetben fogja össze a moszkvai patriarcha kiterjedt birtokait és szolgáló népeit. A hivatal megosztja a feladatokat magán belül: a *Dvorec* az örökirtokok általános vezetését tartja kézben, a *Pazrjad* a patriarcha szolgáló nemeseinek beosztását, föld- és pénzügyi igazgatását, a *Kincstár* a gazdasági ügyeket, a *Bíróság* a szolgálók között az igazságszolgáltatást látja el.⁹⁶ Ebben a felépítésben csak az a körülmény zavaró, hogy ezek a részhivatalok nemcsak a specializálódás hanem bizonyos fokú elkülönülés jeleit is mutatják a patriarcha birtokán belül — az állami hivatalokhoz hasonlóan. Legalábbis erre enged következtetni Bogojavlenszkijnek a XVII. századi prikáz-bíróságokról szóló könyve. A Patriarsij Dvor működését 1601-től 1700-ig regisztrálja és 1617-től külön nevezi meg a *Dvorec*, a *Razrjad* és *Kincstár* bírúit (1624-től ez rendszeres). 1619—1623 között a „*Dvorec*” és *Szulnüj*” bírák vannak felsorolva.⁹⁷

A *Monasztirszkij Prikáz* szintén az egyházi birtokok és szolgálók összefogója. Működéséről 1612—1677 között tudunk, majd ügyeit a Nagy Udvari Prikázhoz, pénzügyeit a *Novoj Cset*’hez csatolják.⁹⁸ 1701-ben a prikázt újjászervezik és hatáskörét kibővítik.

Ezeken túl sorolhatnánk még több, rövidebb-hosszabb ideig működő hivatalt, de azokkal sem tudnánk teljesebbé tenni a prikázokról kialakult képünket. A szisztéma a XVII. század folyamán lényegében nem változik. A változást a XVIII. század fordulóján I. Péter reformjai hozzák.

A legfontosabb kérdés az, hogy hogyan válik ez a hivatalszervezet az abszolutista állam bázisává. I. Péter reformjai átalakítják az államapparátust, de ezeket a reformokat nem hajthatta végre olyan rövid idő

95. *Указатель* стр. XXIV

96. *Устюгов* i. mű стр. 141.

97. *Богоявленский* i. mű стр. 100—113.

98. U. o. стр. 87.

alatt és olyan sikerrel, ha nem alakult volna ki a korábbi időszakban egy új apparátus szervezeti feltétele és egy megfelelő szakértelemmel rendelkező hivatalnoki réteg.

I. Varga

LES „PRIKAZ” DANS LA LITTÉRATURE RUSSE ET SOVIÉTIQUE

La partie d'introduction de cet article présente les monographies et les études de l'historiographie russe et soviétique qui ont pour sujet le développement de l'organisme d'Etat aux XVIe et XVIIe siècles et fait mention des principaux recueils de documents où l'on trouve de la matière sur les „prikaz”. S'appuyant sur la littérature donnée l'auteur récapitule l'histoire de ces organes en rapport avec la „boiarskaia douma” et analyse le rôle des boyards dans l'administration. L'article finit par donner l'image du fonctionnement des „prikaz”, essayant de grouper les types différents: les „prikaz” judiciaires, militaires, économiques, ecclésiastiques, ceux de la cour etc.

Le présent article n'a pour but que de tracer les lignes principales de l'évolution des organes en question de l'Etat russe pour contribuer à faire sentir la complexité du processus qui — au début du XVIIIe siècle — aboutira à la naissance de l'absolutisme russe de Pierre I.

